

Uniwersytet
WrocławskiISSN 1392-6195 (print)
ISSN 2029-2058 (online)
JURISPRUDENCIJA
JURISPRUDENCE
2013, 20(1), p. 319-341.

NETEISĖTAS PRATURTĖJIMAS KAIP NUSIKALSTAMA VEIKA: IŠTAKOS, KRIMINALIZAVIMO PROBLEMA, TAKYMAS, PERSPEKTYVOS

Laurynas Pakštaitis

Mykolas Romeris universiteto Teisės fakulteto
Baudžiamosios teisės ir proceso institutas
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius, Lietuva
Telefonas (+370 5) 271 4584
Elektroninis paštas pakstaitis@mrni.eu

Pateikta 2013 m. kovo 3 d., parengta spausdinti 2013 m. birželio 12 d.

Anotacija. Straipsnyje apžvelgiamas neteisėto praturtėjimo kaip nusikalstamos veikos atsiradimas baudžiamajame įstatyme. Analizuojami argumentai dėl tokio kriminalizavimo pagrįstumo ir būtinumo, nagrinėjamos mokslininkų nuomonės dėl tokios veikos konstitucingumo, tinkamumo, atitikties ultima ratio, kitiems baudžiamosios teisės bei baudžiamojo proceso principams. Straipsnyje analizuojamos teorijoje pateiktos nuomonės dėl baudžiamosios represijos proporcingumo, pateikiami argumentai, grindžiantys naujo kriminalizavimo reikalingumą, iškeliama neteisėto praturtėjimo normos trūkumai, teikiama siūlymų dėl jos, taip pat kitų teisės aktų tobulinimo, trumpai apžvelgiama turto deklaravimo sistema ir jos įtaka nustatant neteisėtą praturtėjimą. Teorinė analizė grindžiama kuklia, tačiau jau besiformuojančia teismų praktika – baudžiamuoju įsakymu ir apkaltinamuoju nuosprendžiu neteisėto praturtėjimo baudžiamosiose bylose.

Reikšminiai žodžiai: neteisėtas praturtėjimas, baudžiamoji atsakomybė.

Įvadas į problemą

Lietuvos Respublikos Seimas 2010 m. gruodžio 2 d. įstatymu Nr. XI-1199¹, be kitų pakeitimų, kriminalizavo naują nusikalstamą veiką – neteisėtą praturtėjimą (Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso – toliau BK – 189¹ straipsnis). Šią normą suponavo Jungtinių Tautų konvencijos prieš korupciją 20 straipsnis², noras suvaldyti neteisėtų veikų, šešėlinio verslo, korupcinių nusikalstamų veikų generuojamas pajamas, taip pat padėti įgyvendinti turto konfiskavimą baudžiamosiose bylose. Įstatymas įtvirtino baudžiamąją atsakomybę asmenims, neteisėtai įgijusiems ir turintiems turto, kurio vertė viršija 500 MGL (šiuo metu – 65 000 litų). Kol kas praktinis tokios normos įgyvendinimas pasistūmėjo nedaug – įvairiais duomenimis, 2013 metų pradžioje buvo atliekami 107 ikiteisminiai tyrimai³, priimta keletas teismo įsakymų ir vienas apkaltinamasis nuosprendis. Duomenys apie atliekamus tyrimus ir teismų baudžiamieji įsakymai kol kas negali būti pagrindas spręsti apie įstatymo adekvatumą bei taikymo efektyvumą. Neabejotinai su naujuoju įstatymu buvo siejamos viltys padaryti apčiuopiamą poveikį neteisėtai praturtėjusiems asmenims, užkirsti kelią nepagrįstam praturtėjimui ateityje, mažinti savanaudiškų veikų finansinę motyvaciją, tačiau nusikaltimo apibrėžimas nuo pat pradžių sukėlė diskusijų ir abejonių. Baudžiamojo kodekso 189¹ straipsnis, įtvirtinęs neteisėtą praturtėjimą, nevienareikšmis savo išraiška: nusikaltimo aprašymas, jo padarymo aplinkybės, dalykas, kaltės klausimai nėra visiškai aiškūs. Bandymų numatyti panašią veiką būta praeityje, tačiau jie nebuvo sėkmingi. Teorinių naujos normos studijų kol kas taip pat nedaug: keletas mokslinių straipsnių bendrais bruožais nurodo naujojo įstatymo neigiamus bruožus bei trūkumus, tačiau nepateikia siūlymų, kaip įstatymas taikytinas, kaip sudėties požymius turėtų įrodyti kaltinimas; taip pat kol kas nėra aiškiai apsispręsta: ar toks įstatymas įmanomas nepažeidžiant esminių teisės principų; ar jis tik tobulintinas, kaip tobulintinas, kokios papildomos, nebaudžiamosios teisėkūros priemonės padėtų spręsti neteisėto praturtėjimo problemą visuomenėje. Autoriai, nagrinėję normą, paprastai akcentuoja jos ydingumą teisės sistemoje, abejotiną teisinę techniką, galimybę būti pritaikytai pažeidžiant asmens teises; kartais nurodoma, kad tokia norma pasmerkta būti nepritaikoma.

- 1 Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 3, 67, 72, 190 straipsnių pakeitimo ir papildymo ir kodekso papildymo 72³, 189¹ straipsniais įstatymas. *Valstybės žinios*. 2010, Nr. 145-7439.
- 2 Pagal Konvencijos 20 straipsnį, „Kiekviena valstybė, šios Konvencijos Šalis, laikydamosi savo konstitucijos ir pagrindinių savo teisinės sistemos principų, svarsto galimybę priimti reikiamus teisės aktus ir imtis kitų būtinų priemonių, kad pagal pagrindinius jos nacionalinės teisės principus baudžiamuoju nusikaltimu būtų laikomas tyčinis neteisėtas praturtėjimas, tai yra žymus valstybės pareigūno turto padidėjimas, kurio jis negali pagrįsti savo teisėtomis pajamomis“. Jungtinių Tautų konvencija prieš korupciją, ratifikuota 2006 m. gruodžio 5 d. Lietuvos Respublikos įstatymas dėl Jungtinių Tautų konvencijos prieš korupciją ratifikavimo. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 136-5144.
- 3 2012 metų rudenį buvo atliekama per devyniasdešimt ikiteisminių tyrimų, iš jų trylika nutraukta, du baigti baudžiamaisiais įsakymais, aštuoni ikiteisminiai tyrimai baigti kaltinamojo akto surašymu ir perduoti į teismus (Generalinės prokuratūros informacija).

Iš tiesų, naujas įstatymas netradicinis savo turiniu ir teisės normos išraiška. Jis jau sukėlė abejonių teismams, nagrinėjantiems baudžiamąsias bylas, ir jie jau kreipėsi į Konstitucinį Teismą, prašydami išaiškinti, ar neteisėto praturtėjimo norma neprieštarauja Konstitucijai ir joje įtvirtintiems principams. Tačiau Konstitucinis Teismas, neturėdamas pakankamo pagrindo abejoti naujos įstatymo nuostatos konstitucingumu, paliko klausimą nenagrinėtą.

Baudžiamojo kodekso 189¹ straipsnis ir jame įtvirtinta sudėtis kelia pagrįstų klausimų, aktualių traukiant atsakomybėn asmenis, taip pat ir teoriškai, aiškinantis nusikaltimo esmę: nevisiškai aišku, ar tokiu įstatymu saugoma tinkama įstatymo vertybė (nuosavybė, turtinės teisės, turtiniai interesai); ar tinkamai ir *pakankamai* apibrėžta pati nusikalstama veika, jos galima raiška, padarymo aplinkybės; ar pakankama nusikaltimo dalyko vertė ir kodėl ji tokia; ar naujas nusikaltimas gali egzistuoti savarankiškai, kaip veika, nereikalaujanti kitų veikų (iš kurių nusikalstamai gautas turtas) įrodymo, ir gali būti inkriminuojama ir įrodoma be sutapties su kitomis veikomis, dėl kurių kaltininkas praturtėjo; ar neturėtų tokioje sudėtyje būti numatyti specialaus subjekto požymiai, ar toks nusikaltimas nesietinas vien su korupcinėmis, tarnybinėmis veikomis; ar aiškiai ir tinkamai įstatyme įtvirtinti subjektyvūs požymiai, aplinkybės, susijusios su asmens, darančio veiką, kalte ir ar nesudaromos prielaidos įtariamo asmens objektyviam pakaltinimui; ar įmanoma inkriminuoti neteisėto praturtėjimo sudėtį ir patraukti atsakomybėn asmenį nepažeidžiant šio asmens konstitucinių teisių. Iki galo neaišku, ar nauja kriminalizacija pakankamai pagrįsta pamatiniais baudžiamosios teisėkūros principais, ar ji nėra dirbtinė, nulemta laikmečio sunkumų, netvari konceptualiai, ilgainiui žlugianti naujovė. Lieka neaišku ir tai, kiek įstatymų leidėjo intervencijos į turtinius santykius, jų kūrimą, plėtotę baudžiamosiomis sankcijomis gali būti pagrįsta. Nors tyrimo klausimai lieka už baudžiamojo įstatymo ribų, neaišku, ar naujoji kriminalizacija nesudaro prielaidų tokias veikas tiriančiai teisėsaugai pažeisti esminius baudžiamojo proceso principus – nekaltumo prezumpciją, draudimą duoti parodymus ir kaltinti save, neliudyti prieš save, įrodinėti savo nekaltumą, perkelti kaltinimo paneigimo pareigą kaltinamajam; ar pakankami esami baudžiamojo proceso numatyti instrumentai įrodant neteisėtą praturtėjimą; ar esama mokestinė turto administravimo ir deklaravimo sistema pajėgi vienareikšmiškai atsakyti, kokia asmens įgyto turto dalis teisėta. Dėl ribotos apimties straipsnyje nagrinėjami ir lieka tolesnėms studijoms atleidimo nuo atsakomybės už neteisėtą praturtėjimą (189¹ str. 2 d.) klausimai ir šios veikos baudžiamumo, sankcijos specifikos problemos, šios veikos santykio su turto konfiskavimu klausimai.

Kol kas teorijoje neteisėtas praturtėjimas sukritikuotas, viešai suabejota kriminalizavimo pagrįstumu, legalumu, teisinės technikos kokybe, atitiktimi *ultima ratio* principui. Noras prisijungti prie teorinės diskusijos skatina ieškoti atsakymų į paminėtus klausimus.

1. Kriminalizavimo poreikis besikeičiančioje visuomenėje, arba kas suteikia kryptį šiuolaikiniam kriminalizavimo procesui

Istatymo nuostatas, kriminalizavimą nulemia socialinė problema ir poreikis ją spręsti. Tačiau teisės požiūriu svarbu, kokiomis priemonėmis tai daroma, kokie teisėkūros tobulinimo būdai įmanomi, ar jie nepažeidžia esminių teisės principų, nesankcionuoja valstybės savivalės. Įstatymų leidėjas, siekdamas išspręsti plintančią socialinę problemą, priverstas ieškoti įvairių būdų. Nusikalstamumo kontrolės srityje tiesiasias kelias – kriminalizacija, nusikalstamu apibrėžiant nepageidaujamą elgesį. Nors kriminalizavimo procesui būdingos taisyklės ir reikalavimai⁴, kartais jų nesilaikoma, šį procesą nulemia pragmatiški reguliavimo, penalizavimo, net įbauginimo motyvai. Neteisėtų pajamų iš abejotinių veikų, nelegalaus, neapmokestinamo verslo, kontrabandos, narkotinių medžiagų prekybos, korupcijos gavimas ir jį dažnai lydintis prabangus įtariamų asmenų gyvenimo būdas, ypač sunkmečio laikotarpiu, politinę valią ir įstatymų leidėją veda tiesiogiai prie valstybės galių didinimo, mokesčių sistemos reformų, finansinės kontrolės bei atskaitomybės griežtinimo. Visuomenėje paplitęs nepasitenkinimas valstybės nepajėgumu kontroliuoti neteisėtą pavienių asmenų turtėjimą, ypač ūkio sunkmečiu, verčia imtis radikalių, netradicinių teisėkūros sprendimų. Visuomenei nesuprantami, kartais net neįtikėtini, pavyzdžiai, nušviečiami žiniasklaidos, kaip iš esmės vien valstybės tarnyboje be pertraukos dirbantys asmenys gyvena niekaip nepaaiškinamą prabangų gyvenimą, piktina ir skaldo visuomenę⁵, o politikus, siekiančius rasti greitą ir efektyvų sprendimą, skatina imtis, jų manymu, efektyviausių reguliavimo priemonių.

Įstatymų naujovės, ypač baudžiamosios politikos srityje, ne visada priimanamos vienareikšmiškai teigiamai. Pavyzdžiui, juridinių asmenų atsakomybė, įtvirtinta Baudžiamajame kodekse, nulėmė tradicinių baudžiamosios teisės bei proceso principų, stereotipų permastymą, tačiau kol kas nepateikė vienos aiškos priimtinos teorinės nuomonės, kuria sektų praktika; užsitęsusi kyšininkavimo nusikaltimų reforma, išplėtusi šių veikų sudėtis iki sunkiai apibrėžiamos ribos; prekybos poveikiu kriminalizavimas ir kitos naujovės, nors ir kritikuotos, tačiau taikomos praktiškai. Netradiciniai teisėkūros sprendimai, padiktuoti besikeičiančios socialinės tikrovės, lemia ir įstatymų išraiškos naujovių diegimą.

4 Švedas, G. Veikos kriminalizavimo kriterijai: teorija ir praktika. *Teisė*. 2012, 82: 12.

5 Pavyzdžiui, žiniasklaidoje plačiai nušviestas vienas iš atvejų, kai visą gyvenimą valstybės institucijose dirbantis asmuo (valstybinio teatro direktorius) gyvena itin prabangų gyvenimo būdą (poilsis prabangiuose kurortuose, išskirtiniai automobiliai, sodyba Labanoro parke, kotedžas Vilniuje, kita), deklaruoja turįs 800 tūkstančių litų „ne banke“, be kitų teisėtai valdomų lėšų (virš vieno milijono septynių šimtų tūkstančių), turi milijoninės vertės paskolas, viršijančias deklaruotą turtą, nors mėnesinė alga sudaro apie septynis tūkstančius, metinės pajamos sudaro keturis šimtus tūkstančių litų ir, kaip teigiama žiniasklaidos, už juos sumokėta mažiau mokesčių, nei numato teisės aktai. Grinevičiūtė, R. Opera ne už tris skatikus [interaktyvus]. [žiūrėta 2009-01-05]. <<http://www.balsas.lt/naujiena/231219/opera-ne-uz-tris-skatikus>>. Pažymėtina, kad visai neseniai akis badė valstybės tarnautojų – muitininkų – prabangus gyvenimo būdas, statomi namai, nors teisėtos, deklaruotos pajamos toli gražu neatitiko jų valdomo turto.

Neteisėtas praturtėjimas, kaip radikali naujovė, nuo pat pradžių atmetamas: „Aktyvi baudžiamųjų įstatymų leidyba, kuri dažniausiai nepasižymi aukštos kokybės juridine technika, ne didina, bet mažina piliečių teisinį saugumą, nes paverčia baudžiamuosius įstatymus nesusistemintų ir su kitomis teisės šakomis konkuruojančių normų kratiniu, <...> kai panorėjus kiekvieną, ką nors darantį, įmanoma apkaltinti koku nors nusikaltimu <...> pertekliniai kriminalizavimo ir penalizavimo procesai yra nūdienos realija, būdinga ne tik autoritarinėms valstybėms <...> bet ir demokratiniam Vakarų pasauliui <...>“, teigia profesorius O. Fedosiukas⁶.

Tačiau sprendžiant apie neteisėto praturtėjimo kriminalizavimo pagrįstumą reikia suprasti kontekstą, kuriame norma atsirado. Šiuolaikinis kriminalizavimas nėra viena-reikšmis; kaip pastebima praktikų, „visuomeninių santykių reguliavimą įstatymų leidėjas stengiasi įgyvendinti ir tobulinti intensyviai keisdamas įstatymus, tačiau šios įstatymų leidybos praktikos turinys nėra nuosekliai apibrėžtas. Vienais atvejais išleidžiamos abstraktaus turinio normos, tekste neretai vartojamos sąvokos ir požymiai neatskleidžiant jų turinio, neįvardijant kriterijų, būtinų joms atskleisti, kitais atvejais – norminės taisyklės pernelyg detalizuojamos, taip itin susiaurinant jų taikymo sritį.“⁷ Reikia sutikti, kad įstatymų leidėjas bejėgis numatyti, kaip įstatymas veiks, kokią naudą jis duos; juolab šiuolaikinė įstatymų leidyba – kompromiso, pasiekto įvairių politinių jėgų, interesų grupių rezultatas. Manau, reikia pripažinti, kad kriminalizacijos procesas, nors ir išsiplėtęs, vis dėlto vyksta vedamas gerų ketinimų, siekiant kuo geresnio rezultato. Reikia sutikti, kad „Šiuolaikinėje baudžiamosios teisės doktrinoje, remiantis konstitucine valstybės samprata, yra tvirtinama, kad valstybė, taikydama baudžiamąsias teises priemones, turi taikyti tik proporcingą intervenciją į būtinus apsaugoti visuomeninius santykius“⁸. Tačiau intervencijos proporcingumas – santykinis dalykas, priklausantis nuo konkrečios situacijos: siautėjant organizuotam nusikalstamumui (1993–1996 metais) buvo naudojamas prevencinis sulaikymas, ir mažai kas abejojo tokios teisinės priemonės poreikiu.

Idėja paimti valstybės naudai neteisėtai iš nusikalstamos veikos įgytą turtą iškelta seniai, jos išraiška – turto, gauto nusikalstamu būdu, konfiskavimas (kaip baudmės, vėliau baudžiamojo poveikio priemonės pavidalu). Tačiau šiuolaikinio organizuoto, sisteminio, iš kurio gaunama didelė turtinė nauda, sunkiai įrodomo nusikalstamumo atveju turto konfiskavimas nelabai efektyvus ir adekvatus. Reformuojant teisę, siekiant adekvataus ir efektyvaus poveikio nusikalstamumui, pabrėžiama, kad svarbiausia – palaukti nusikalstamą motyvą, kuri susijusi su turtu⁹. Konfiskavimas, taikomas bau-

6 Fedosiuk, O. Baudžiamoji atsakomybė kaip kraštutinė priemonė (*ultima ratio*): teorija ir realybė. *Jurisprudencija*. 2012, 19(2): 717.

7 Pikelis, A. Baudžiamosios politikos ir baudžiamųjų įstatymų teisėkūros klausimai. *Lietuvos baudžiamajam kodeksui – 10 metų*. Recenzuotų mokslinių straipsnių rinkinys. Vilnius: Registrų centras 2011, p. 77.

8 Baranskaitė, A.; Prapiestis, J. Konstitucinės teisingumo ir teisinės santarvės dimensijos baudžiamojoje teisėje. *Lietuvos baudžiamajam kodeksui – 10 metų*. Recenzuotų mokslinių straipsnių rinkinys. Vilnius, 2011, p. 43.

9 Europos Sąjungos Taryba, Komisijos komunikatas Europos Parlamentui ir Tarybai. Pajamos iš organizuoto nusikalstamumo. Užtikrinkime, kad nusikalsti nebūtų pelninga. Briuselis, 2008 m. lapkričio 25 d., p. 3.

džiamąja tvarka tik priėmus apkaltinamąjį nuosprendį, šiuo požiūriu veikia ribotai. Taigi, reikia ne tik konfiskuoti turtą, tačiau užkirsti kelią jį neteisėtai įgyti ir valdyti. Dėl to ir Europos politinių institucijų siūlomi galimi sprendimai – „konfiskavimas be išankstinio baudžiamojo nuosprendžio (konfiskavimas civiline tvarka), naujos baudžiamosios veikos – „nepagrįsto“ turto turėjimo – nustatymas, įšaldymo ir konfiskavimo orderių tarpusavio pripažinimo užtikrinimas, privalomojo konfiskavimo taikymo srities išplėtimas, pareigos teikti informaciją apie banko sąskaitas vykdymo užtikrinimas“¹⁰. Giluminė turtinių, korupcinių, kitų savanaudiškų veikų padarymo motyvacija grįsta turto siekimu, jo kaupimu, todėl šio turto ar galimybės juo naudotis atėmimas būtų deramesnis nei kitoks baudimas. „Vertindami korumpuotų žmonių psichologiją anti-korupcijos ekspertai sako, kad tai, kas labiausiai jaudina korumpuotus dėl jų nusikaltimų ir jų išaiškinimo, yra baimė prarasti turtą, kurį jie susikrovė korupciniais būdais. Kalėjimo bausmė jų nejaudina; jie nesijaudina net dėl galimos mirties bausmės. Jei jau korumpuotų žmonių tokia psichologija, tuomet mūsų baudžiamoji sistema turėtų būti sukurta taip, kad galėtų ištraukti kiek galima daugiau išteklių iš nuteistųjų.“¹¹

„Įgyjamųjų nusikaltimų epochoje (*nusikaltimų, kurie generuoja pelną*) <...> pastebimas nuolatinis tolimas nuo tradicinės teorijos link „orientuotos į naudą“ baudžiamosios teisės paradigmos. Socialinės kontrolės politika nebekoncentruojama ties asmeninių laisvių draudimais, tačiau krypta labiau į neteisėtai įgytų vertybių konfiskavimą. Šis naujas supratimas skverbiasi per tradicinę paradigmą, versdamas apmąstyti iš naujo kai kuriuos tradicinius vertinimus.“¹² Reikia sutikti, kad tik požiūrio kaita leidžia pagrįsti tai, kas ilgą laiką nebuvo pagrindžiama baudžiamosios teisės teorijoje. Požiūrio bei mąstysenos kaita nulemia ir baudžiamajame įstatyme atsiradusią formuluotę. Suprantama, požiūrio pokytis kol kas nėra aiškiai įsisąmonintas, neteisėto praturtėjimo norma kol kas vertinama kaip fragmentiška naujovė. Tai lemia ir baudžiamojo įstatymo struktūros konservatyvumas, jam būdinga teisinė technika, formalus apibrėžimo nulemti ribojimai, įsišaknijusios teorijos nuostatos.

Manau, naująjį kriminalizavimą paskubino ir nusivylimas iki tol taikytomis tradicinėmis priemonėmis ir jų ribotu efektyvumu, pavyzdžiui, mokesčių administratoriaus galimybėmis patikrinti asmens valdomą turtą ir jį apmokestinti, nebuvimas veiksmingos, realios, teisines pasekmes sukeliančios turto ir pajamų deklaravimo sistemos, kitų priemonių neveiksmingumas¹³. Šių finansinės kontrolės mechanizmų ribotumas ir neefektyvumas, ribotos galimybės juos taikyti įstatymų leidėjų lenkia ieškoti tiesiausio kelio. Be to, taikant vien finansinės kontrolės mechanizmus, apmokestinant nelegaliai įgytą turtą galima suformuoti tokio turto įgijimo pateisinimą – išeina lyg turtas būtų

10 *Ibid.*, p. 6–7.

11 Manadhar, N. Illicit enrichment [interaktyvus]. 2012 [žiūrėta 2012-10-12]. <www.anti-corruption.org/.../Illicit%20Enrichment%20Narayan%20Manadhar%2024Feb2012.doc>.

12 Guilemo, J. The Romanian Legal Framework On Illicit Enrichment. American Bar Association Central European and Eurasian Law Initiative (ABA/CEELI) [interaktyvus]. 2007 [žiūrėta 2012-10-15]. <http://apps.americanbar.org/rol/publications/romania-illegal_enrichment_framework-2007-eng.pdf>, p. 13.

13 Lietuvos Respublikos valstybės kontrolė. Valstybinio audito ataskaita. Gyventojų turto ir pajamų deklaravimas. 2012 m. spalio 25 d. Nr. VA-P-60-11-14, p. 4. Taip pat beveik hipotetinė atsakomybė, numatyta Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso 186¹ straipsnyje. Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodeksas. *Valstybės žinios*. 1985, Nr. 1-1.

įgytas verslo būdu, o toks vertinimas teisinėje, demokratinėje sistemoje nepriimtinas¹⁴. Nauja kriminalizacija būdinga ne vien Lietuvai ar pokomunistinėms šalims. Ji aktuali ir kitose šalyse: vienokia ar kitokia forma baudžiamajame įstatyme, be visuotinai pripažįstamo turto konfiskavimo, neteisėtas praturtėjimas įtvirtintas Argentinoje, Prancūzijoje, Honkonge, kitose šalyse¹⁵.

2. Naujas kriminalizavimas ir *ultima ratio* principas

Teorijoje išsakyta nuomonė, kad neteisėto praturtėjimo kriminalizavimas yra perteklinis ir galbūt pažeidžia baudžiamosios teisės, kaip paskutinės priemonės (*ultima ratio*), principą^{16, 17}. Keliamas klausimas dėl pačios sudėties leistinumo baudžiamajame įstatyme: nusikaltimas turi būti ir pavojingas, ir priešingas teisei, kad už jį būtų galima bausti. Tačiau neteisėto praturtėjimo atveju jis tik geriausiu atveju priešingas teisei, o pavojingumas lyg neegzistuoja, jis tikėtina susijęs su ankstesniais nusikaltimais, iš kurių turtas gautas; tačiau įstatymas nekelia būtinumo įrodyti kitas nusikalstamas veikas, užtenka tik turėti „per didelį turtą“. Atsižvelgiant į tai, kad turto vertė tai kyla, tai krenta, nusikalstama veika, paremta vien turto verte, tampa lyg ir išgalvota, nors nusikaltimo atveju taip būti neturėtų¹⁸.

Diskusija šiuo klausimu kol kas nėra plati. Įprasta neabejoti baudžiamuoju įstatymu ir jo draudimais, tačiau juos taikyti. Vis dėlto abejonės dėl normos teisėtumo rimtos, dėl jos Lietuva gali pralaimėti savo piliečiams Europos Žmogaus Teisių Teisme. Tai skatina imtis konceptualaus normos pagrindimo. Kad paskutinės priemonės principas nebūtų pažeistas, siūloma kiekvieną kartą kriminalizuojant veiką atsižvelgti į tokius esminius dalykus: veikos pavojingumo laipsnį, kuris turi būti pakankamai aukštas; santykinę veikos paplitimą (ji neturi būti masiška, tačiau ir labai reta); naudojamų baudžiamųjų teisinių priemonių efektyvumą (prognozavimą, kad ateityje jos bus veiksmingos) ir ekonominį pagrįstumą (kriminalizacijos sąnaudos turi būti mažesnės nei teigiami padariniai); tuo pat metu turi būti įgyvendinama baudžiamojo įstatymo paskirtis; teisės pažeidimu pažeistų teisių negalima atkurti ir apginti naudojant švelnesnes teisinio poveikio priemones¹⁹. „Baudžiamųjų įstatymų sankcijų turi būti imamasi tik tada, kai neišvengiama, t. y. neįmanoma kitomis teisinėmis ir socialinėmis priemonėmis

14 *Supra* note 13, p. 18.

15 Muzila, L., *et al.* On the take. Criminalizing Illicit Enrichment to Fight Corruption. Stolen Asset Recovery Initiative. The World Bank [interaktyvus]. UNODC [žiūrėta 2012-11-05]. <http://star.worldbank.org/star/sites/star/files/on_the_take_-_criminalizing_illicit_enrichment_to_fight_corruption.pdf>.

16 Fedosiuk, O., *supra* note 6, p. 724.

17 Fedosiuk, O. Baudžiamųjų įstatymų prieš neteisėtas pajamas ir korupciją leidyba: tarp gerų siekių ir legitimumo. *Jurisprudencija*. 2012, 19(3): 12–21.

18 Perdiel-Vaisserie, M. The accumulation of unexplained wealth by public officials; Making the offence of illicit enrichment enforceable. Anti-corruption resource centre. U4 Brief [interaktyvus]. 2012, 1: 3 [žiūrėta 2012-10-14]. <www.u4.no>.

19 Pranka, D. *Nusikalstamos veikos ir civilinės teisės pažeidimo atribojimo koncepcija Lietuvos baudžiamajame teiseje*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė. Vilnius. Mykolo Romerio universitetas, 2012, p. 46–48.

mis apginti pažeidžiamų teisinių gėrių.²⁰ Vertinant šių teiginių turinį vienareikšmiškai laikyti neteisėto praturtėjimo kriminalizavimą prieštaraujančiu minėtam principui nėra pagrindo. Reikia sutikti, kad valstybė negali naudoti baudžiamojo įstatymo kaip priemonės moralei įtvirtinti, tačiau gali jį panaudoti saugant viešąjį interesą²¹, visuomenės suinteresuotumą gyventi saugioje aplinkoje, o ne vien asmens interesą bet kokia kaina įgyti naudos ir ją išlaikyti.

Baudžiamosios teisės principai, nors ir yra esminės, pamatinės idėjos, nėra absoliutūs²²; prezumpcijos galioja tol, kol jų nepaneigia teismas; teisės „teisingumo“ matą visuomet veikia socialinio tikslingumo matmuo. Konstitucinis Teismas, nagrinėjęs Vilniaus miesto 1 apylinkės teismo prašymą „ištirti, ar Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 189¹ straipsnis „Neteisėtas praturtėjimas“ neprieštarauja konstituciniam teisinės valstybės principui ir Konstitucijos 31 straipsnyje įtvirtintam nekaltumo prezumpcijos principui“, atsisakė nagrinėti pareiškėjo prašymą, kadangi toks prašymas nežinyingas Konstituciniam Teismui, pareiškėjo abejonės iš esmės grįstos neaiškumais, kylančiais teisės aiškinimo ir taikymo praktikoje, įstatymų leidėjo neišspręsti teisės taikymo klausimai yra teismų praktikos dalykas. Konstitucinis Teismas, be to, nurodė, kad „demokratinėje teisinėje valstybėje įstatymų leidėjas turi teisę ir kartu pareigą įstatymais uždrausti veikas, kuriomis daroma esminė žala asmenų, visuomenės ar valstybės interesams, arba keliama grėsmė, kad tokia žala atsiras <...>; įstatymų leidėjas, reguliuodamas santykius, susijusius su baudžiamosios atsakomybės už nusikalstamas veikas nustatymu, turi plačią diskreciją (Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d., 2009 m. birželio 8 d. nutarimai).“²³

Taigi, Konstitucinis Teismas neįžvelgė įstatymo prieštaros Konstitucijai, pamatiniams joje įtvirtintiems principams. Negalima paneigti to, kad tam tikrais valstybės raidos laikotarpiais įstatymų leidėjas imasi netradicinių, griežtesnių nei įprasta baudžiamųjų ir kitų teisinių priemonių socialiniam blogiui įveikti. Prie panašių priemonių gali būti priskirtas ir senaties terminų ilginimas, sankcijų už korupcines veikas griežtinimas, neteisėto praturtėjimo kriminalizavimas. Ilgą laiką paplitęs požiūris, kad padarius nusikaltimą „nieko nebus“, demoralizuoja visuomenę. Adekvataus baudimo nebuvimas ten, kur jo reikia, priveda prie ganėtinai reakcingos, drastiškos baudžiamosios politikos kaitos, kuri gali būti vertinama kaip laikina.

20 Fedosiuk, O., *supra* note 17, p. 717.

21 *Ibid.*, p. 720.

22 Pavyzdžiui, kaltės principo turinys vis dar nėra aiškus traukiant atsakomybės juridinį asmenį, nors tokia atsakomybė vis plačiau taikoma; atsakomybės tik už įstatymu uždraustą veiką principas iš esmės neveikia, kai traukiama atsakomybė už narkotinių medžiagų, kurios niekaip neapibrėžtos baudžiamajame įstatyme, laikymą ir pan.

23 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo sprendimas „Dėl pareiškėjo – Vilniaus miesto 1 apylinkės teismo prašymo ištirti, ar Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 189¹ straipsnis (2010 m. gruodžio 2 d. redakcija) neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai“, 2012 m. birželio 25 d. *Konstitucinė jurisprudencija*. 2012, 2(26).

3. Teisinė technika, nusikaltimo sudėtis ir jos požymių aiškinimo problemos

Konstruojant naują nusikaltimą ypač svarbu laikytis įprastos teisinės technikos, kaip straipsnio ir nusikaltimo sudėties konstravimo, formulavimo, išdėstymo taisyklių²⁴. Neteisėtas praturtėjimas aprašytas kodekso skyriuje, numatančiame veikas nuosavybei, turtinėms teisėms ir turtiniams interesams, ir suformuluotas kaip formali sudėtis. Inkriminuojant ir įrodinėjat šią sudėtį svarbu įrodyti įstatyme pateiktus požymius. Nauju nusikaltimu sukurta nauja teisinė situacija, kurią tradiciškai paaiškinti teoretikams, prokurorams ir teismams nėra lengva. Pirmasis neaiškumas teoriniu požiūriu susijęs su įstatymo saugoma vertybe (nusikaltimo objektu). „Neaiškus šios nusikalstamos veikos objektas. Turto, kurio įgijimas nepagrįstas teisėtomis pajamomis, turėjimo pavojingumas nesiejamas su nusikalstama veika, o veikiau siejamas su veika, kuri nėra kriminalizuota: turto įgijimas nepagrindus jo teisėtomis pajamomis, nėra kriminalizuota veika, be to, atsakomybė už duomenų, pagrindžiančių asmens turto įsigijimo ir pajamų gavimo šaltinius, pateikimą ar nepateikimą jau yra reglamentuojama kitais BK ir ATPK straipsniais. Be to, veika – turto turėjimas – leidžia daryti prielaidą, kad baudžiamoji atsakomybė pagal šį straipsnį gali būti taikoma vien už turto valdymą, neturint jokio nusikalstamo tikslo (pavyzdžiui, išvengti mokesčių, nuslėpti neteisėtas pajamas), todėl neaišku, kieno nuosavybė, turtinės teisės ir turtiniai interesai gali būti pažeisti nesant ryšio su jokia iki turto turėjimo padaryta nusikalstama veika ir su turimu turtu neatlikus jokių apsimestinių sandorių. Antra, terminas „turėjimas“ kelia neaiškumų ir dėl nusikalstamos veikos baigtumo momento: ar veika laikytina baigta pradėjus turėti, t. y. įgijus, turtą, ar atlikus tam tirus trunkamuosius veiksmus su turtu, įrodančius turto turėjimą.“²⁵

Manau, tokios abejonės nevysiškai pagrįstos. Pirmą, naują normą numatyta skyriuje, saugančiame nuosavybę ir turtinius santykius, todėl kad tiesiogiai susijusi su nuosavybe, kaip įstatymo saugoma vertybe. Tokios normos numatymas kitame skyriuje apsunkintų baudžiamojo įstatymo taikymą. Antra, kaip bebūtų keista, neteisėtas pagrindas susiformuoti nuosavybės teisiniams santykiams kaip tik ir sieja šį nusikaltimą su nuosavybe ir skyriumi, kuris ją saugo.

Pasakytina, kad nusikaltimo pavadinimas „Neteisėtas praturtėjimas“ nevysiškai atitinka nusikaltimo esmę – numatyta baudžiamoji atsakomybė ne už veiksmą (praturtėjimą, turto įgijimą), o už turto turėjimą – būseną, kaip trunkančiojo nusikaltimo pradžią²⁶. Tokia veika prasideda nepriklausomai nuo to, kada asmuo pradėjo daryti nusikaltimą, ir trunka tol, kol kaltininkas turi turtą.

24 Veršekys, P. Nusikalstamos veikos sudėties požymio samprata ir ją lemiantys veiksniai. *Teisė*. 2012, 82: 202.

25 Seimo kanceliarijos Teisės departamento išvada projektui XIP-2344 [interaktyvus]. Vilnius, 2010 [žiūrėta 2012-11-10]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=380760>.

26 Gutauskas, A. Išplėstinis turto konfiskavimas – stebėtina radikali reform. *Infoplex* [interaktyvus]. Vilnius, 2010 [žiūrėta 2012-11-20]. <<http://www.infoplex.lt/portal/start.asp?act=news&Tema=50&Str=44819>>.

Ar būtinas specialusis neteisėto praturtėjimo subjektas? Neteisėto praturtėjimo norma, priešingai nei ją paskatinusi Konvencija prieš korupciją²⁷, nenumato specialaus subjekto, gali būti taikoma bet kokiam asmeniui. Ar toks įstatymų leidėjo žingsnis pagrįstas, jau kyla abejonių²⁸. Neteisėtas praturtėjimas gali būti inkriminuojamas bet kokiam asmeniui. Ar toks kriminalizavimas adekvatus, ar jis neišeina per toli už užsibrėžto tikslo ribų? Manau, įstatymų leidėjas sąmoningai pasirinko šią poziciją. Pirmą, kriminalizavimo tikslas buvo būtent numatyti visus neteisėto turto įgijimo ir valdymo atvejus (iš kontrabandos, narkotinių medžiagų prekybos, turto pasisavinimo ir pan.), nes kitu atveju būtų siaurinama įstatymų taikymo sritis ir įstatymų leidėjo noras suvaldyti neteisėtus socialinius procesus. Reikia sutikti, kad nėra akivaizdaus skirtumo tarp didelio masto kontrabandos pavojingumo ir jos metu sukaupto neteisėto turto bei pajamų iš jos ir neteisėtai įgyto turto iš stambių kyšininkavimo veikų, didelio svetimo pasisavinto turto ar narkotinių ir psichotropinių medžiagų apyvartos. Autoriai, grindžiantys poziciją dėl specialaus neteisėto praturtėjimo subjekto būtinumo, savo nuomonę motyvuoja tuo, kad tik valstybės tarnautojui taikytinas aukštas moralinis standartas, negalima tikėtis tokios pačios etikos iš eilinio piliečio kaip iš tarnautojo, saistomo priesaika, įsipareigojimais tarnavimo visuomenei; be to, valstybės tarnautojai užima specialią, ypatingą padėtį, kuri gali leisti jiems grasinti liudytojams, sunaikinti dokumentus, tik valstybės tarnautojų neteisėtas praturtėjimas yra aiškiausia korupcijos apraiška, neteisėto praturtėjimo nusikaltimas turi būti vertinamas kaip „paskutinės instancijos priemonė“²⁹. Antra, siejant normą su specialiuoju subjektu, būtų sunkinamas jos taikymas, nes nemažai įtariamų padarę tokias veikas asmenų paliktų valstybės tarnybą ir keltų abejones, esą jie turtą įgijo jau nebedirbdami valstybės tarnyboje; be to, kai kuriais atvejais baudžiamasis įstatymas tarnautojui prilygina ir kandidatą į pareigas (pvz., BK 230 str.). Trečia, norma, numatanti atsakomybę, siejama su nusikaltimais nuosavybei bei turtiniams interesams, nereikalaujantiems specialaus subjekto. Todėl siejant atsakomybę vien su specialiuoju subjektu, būtų nepagrįstai siaurinama įstatymo taikymo sritis.

Kitas klausimas, susijęs su nusikaltimo subjektu, – ar gali būti neteisėtu praturtėjimu kaltinamas juridinis asmuo ir kaip galima traukti atsakomybėn juridinį asmenį už neteisėtą praturtėjimą? Ar nėra taip, kad juridinio asmens atsakomybė įstatyme įtraukta kaip šablonas, kuris šiuo atveju nepateisinamas? Remiantis įstatymo logika, juridinis asmuo atsako už fizinio asmens padarytas nusikalstamas veikas, kurias šis padarė juridinio asmens naudai ir interesais. Tačiau fizinio asmens, dirbančio juridiniame asmenyje, turtas ir juridinio asmens turtas yra atskiri. Fizinis asmuo juridinio asmens valdymo organo narys neturi juridinio asmens turto, jo nuosavybė atribota, jis turi teisę į akcijas ir juridinio asmens pelno dalį per akcijas, o teisę į juridinio asmens turtą įgauna tik likvidavus juridinį asmenį. Manau, įstatymų leidėjo konstrukcija pagrįsta tuo požiūriu,

27 Konvencijoje numatytas „žymus valstybės pareigūno turto padidėjimas“. Jungtinių Tautų konvencija prieš korupciją, ratifikuota 2006 m. gruodžio 5 d. 20 straipsnis, *supra* note 2.

28 Fedosiuk, O., *supra* note 17, p. 12–21.

29 Perdiel-Vaisserie, M., *supra* note 18, p. 3.

kad neteisėtas praturtėjimas apima bet kokį turtą ir sudaro sąlygas traukti atsakomybėn už jo turėjimą, stengiantis nepalikti teisinio reguliavimo spragų. Todėl juridinio asmens atsakomybė už neteisėtą praturtėjimą iš esmės galima.

Neteisėto praturtėjimo kaltės problema – viena iš esminių problemų nagrinėjamoje sudėtyje, tikėtina nulemsiančių sėkmingą tokios normos įrodinėjimą. Baudžiamojo kodekso specialiosios dalies straipsniai suformuluoti nutylint kaltės klausimą, ir jei kaltė straipsnyje neaprašyta, ji tyčinė. Tačiau nagrinėjant neteisėto praturtėjimo kaltę kyla netikėtų klausimų. Be to, kad šio nusikaltimo kaltė tyčinė, įstatymas pateikia dar ir aplinkybes, detalizuojančias kaltininko žinojimą – „žinodamas arba turėdamas ir galėdamas žinoti, kad tas turtas negalėjo būti įgytas teisėtomis pajamomis“. Dėl to įstatymo nuostata reikalauja nuodugnesnės analizės. Ar šis žinojimas siejamas su asmens tyčine kalte? Ar jis yra labiau aplinkybė, padedanti nustatyti tyčią? Nagrinėjant kaltę manoma, kad naujo kriminalizavimo sukonstruota definicija susikerta su tradicinėmis formalioomis kategorijomis – „turėjimas ir galėjimas žinoti“ lyg ir nukreipia link neatsargumo sampratos. Kaltės problema buvo teismui pagrindas suabejoti normos konstitucingumu – „darant prielaidą, kad 189¹ straipsnyje numatytas nusikaltimas gali būti ir neat-sargus, kyla klausimas, ar neat-sargi kaltės forma iš viso galima formaliose nusikaltimų sudėtyse <...>“³⁰.

Pagal įstatymo rengėjų sumanymą, „numačius naują nusikalstamą veiką, baudžia-mojon atsakomybėn galėtų būti traukiami asmenys, kurių turimas turtas yra nepro-porcingas jų teisėtoms pajamoms, ir, įvertinus visus galimus teisėtus šio turto gavimo būdus, aiškiai matyti, kad turtas negalėjo būti įgytas nė vienu iš jų. Teisėsaugos insti-tucijoms įrodžius, kad turtas nebuvo įgytas teisėtais būdais, vienintelis galimas tokio turto buvimo pas kaltininką paaiškinimas – tai neteisėtas praturtėjimas, todėl priėmus siūlomą reglamentavimą nekiltų grėsmė sąžiningų savininkų teisėms ir teisėtiems inte-resams, tačiau būtų sudarytos sąlygos atsakomybėn patraukti visus su savanaudiškais nusikaltimais susijusius, tiek juos padariusius, tiek ir šių nusikaltimų rezultatą dangstyti padedančius, asmenis“³¹.

Ir teoriniu, ir praktiniu požiūriu kaltė akivaizdžiausia atskleidžiant jos (šiuo atveju – tyčios) turinį. Nagrinėjamo nusikaltimo atveju šis turinys, reikia manyti, toks: as-muo supranta, kad nuosavybės teise turi didesnę negu 500 MGL turtą, kuris įgytas ne-teisėtomis pajamomis, ir nori tokį turtą turėti arba supranta, kad nuosavybės teise turi turtą, kuris buvo įgytas neteisėtomis pajamomis, neaiškios kilmės pajamomis arba pa-gal situaciją niekaip negalėjo būti įgytas teisėtomis pajamomis, ir nori tokį turtą turėti. Vis dėlto teoriškai nagrinėjant kaltę ir praktiškai ją įrodinėjant neatmestini neaiškumai. Autoriai, rašę apie neteisėtą praturtėjimą, abejoja kaltės aprašymo įstatyme tikslumu³².

30 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo sprendimas, *supra* note 23.

31 Įstatymo projekto Nr. XIP-2344 aiškinamasis raštas [interaktyvus]. Vilnius, 2010 [žiūrėta 2012-10-05]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=380073&p_query=&p_tr2=2>.

32 Piesliakas, V. Neteisėtu būdu gautų pajamų konfiskavimas Lietuvos baudžiamojoje teisėje: siekiai ir rea-lybė. *Jurisprudencija*. 2011, 18(2): 685, taip pat Fedosiuk, O. Baudžiamųjų įstatymų prieš neteisėtas pajamas ir korupciją leidyba: tarp gerų siekių ir legitimumo. *Jurisprudencija*. 2012, 19(3): 12–22.

Tačiau iš kur atsirado įstatyme vartojama formuluotė ir kodėl būtent tokia ji pateko į baudžiamąjį įstatymą?

Vertinat iš įvairių pozicijų pagal nusistovėjusią kaltės sampratą Lietuvos baudžiamojoje teisėje, įstatymo dispozicija suformuluota netradiciškai ir nesisteningai. Formuluotė „žinodamas arba turėdamas ir galėdamas žinoti“ kaltę daro panašią į nerūpestingumą. Sąvoka „turėjo“ siejama ir su kaltininko žinojimu, ir su pareiga žinoti. Formuluotė tampa panaši į įpareigojimą asmeniui žinoti: jis turi žinoti pagal situacijos aplinkybes (turi žinoti, kiek uždirba, kokia teisėtų pajamų dalis; turi žinoti, kiek turi turto kitas asmuo, perleidžiantis turtą kaltininkui). Jis panašus į nusikaltimo aplinkybių aprašymą sudėtyje, t. y. objektyvias veikos padarymo aplinkybes, kaip objektyviuosius sudėties požymius. Ar gali būti, kad dispozicijoje teiginys „žinodamas arba turėdamas ir galėdamas žinoti“ reiškia ne kaltę, o objektyvias aplinkybes? Geriausias paaiškinimo būdas, kodėl sudėtis suformuluota nesisteningai ir nurodytas žinojimo (turėjimo ir galėjimo žinoti) požymis – noras palengvinti įrodinėjimą. Tačiau keisčiausia, kad tokia formuluotė artėja prie nusikalstamo nerūpestingumo (pagal žodinę išraišką) arba objektyvaus pakaltinimo (pagal suponuojamą pareigą turtą įgijusiam kaltininkui žinoti, kad turtas negalėjo būti įgytas teisėtais būdais). Žinojimas, turėjimas žinoti ir galimybė žinoti, kurios lyg ir preziumuojamos asmeniui, turinčiam turto, įpareigoja jį būti apdairų. Tačiau turto įgijimas, jo gavimas iš kitų asmenų – jau ne baudžiamosios teisės, bet civilinių teisinių santykių dalykas. Pagal sumanymą suformuluota taip, kad asmuo, turėdamas turtą, žino, ką turi, žino iš ko įgyta, o jei ir nežino – turi (privalo) ir gali (niekas netrukdo) žinoti, lyg ir prievolė žinoti, ką turi, ir iš kur tas turimas turtas atsirado. Baudžiamasis įstatymas neturi formuluoti abejotinos veikos ar objektyvaus pakaltinimo prielaidų – turėjai ir galėjai žinoti, kad turto kilmė nešvari, abejotina, jis įgytas neteisėtai; nors ir nežinojai, tačiau turėjai žinoti, privalėjai būti apdairus, pakankamai atsakingas ir atsargus, savo nuosavybėn nepriimti abejotino, tikėtina nusikalstamu būdu gauto turto, – tokie samprotavimai ir išvedžiojimai anaipol nepatvirtina vienareikšmės kaltininko tyčios; o tai reiškia, kad sukelia abejonių dėl kaltės ir atriša rankas gynybai.

Netradicinė normos formuluotė neabejotinai padiktuota jau minėto noro įstatymišškai uždrausti veikas, kurios kelia nerimą visuomenei, kurioms įveikti nepakankamos tradicinės priemonės, todėl imamasi netradicinės kriminalizavimo technikos. Nors išvada, kad formuluotė „žinodamas arba turėdamas ir galėdamas žinoti“ nurodo ne kaltę, bet objektyvias aplinkybes, atmetina, vis dėlto ji pavojinga ir gali būti paranki tam tikrose situacijose, kai kaltininkas bus spaudžiamas į kampą byloje surinktų įrodymų, atskleidžiančių, kad jis *negalėjo nežinoti* įgyjamo turto abejotinos kilmės.

Neaišku, kokia linkme įrodinėdami kaltę pasuks teismai. Jau esamuose teismų įsakymuose bei teismo nuosprendyje kaltės klausimai sprendžiami nevienareikšmiškai. Plataus atgarsio susilaukusiame pirmajame neteisėto praturtėjimo nuosprendyje pirmosios instancijos teismas nurodė, kad „Kaltinamajam E. K. yra pagrįstai inkriminuotas subjektyvusis nusikaltimo požymis, jog jis turėjo nuosavybės teise didesnės negu 500 MGL vertės turtą žinodamas, kad tas turtas negalėjo būti įgytas teisėtomis pajamomis“, bei remdamasis Valstybinės mokesčių inspekcijos specialisto išvada konstatavo, kad tokios sumos, gautos iš teisėtų pajamų šaltinių, kaltinamasis neturėjo, *nepateikė teismui*

jokių duomenų, kad pinigai, panaudoti nekilnojamajam turtui įsigyti, gauti teisėtai, bei nusprendė, kad „neteisėto praturtėjimo įstatymo norma nereikalauja, kad būtų įrodyta tokių pajamų kilmė, jų įgijimo būdas ir t. t., sprendžiant baudžiamosios atsakomybės klausimą svarbu nustatyti, kad kaltinamasis žino, jog turto, kurio vertė didesnė negu 500 MGL, jis negalėjo įgyti teisėtomis pajamomis <...> Žinojimas pasireiškė tuo, kad kaltinamasis neturėjo tesėtų pajamų didesnės negu 500 MGL vertės turto įsigijimui <...> žinojo, kad tas turtas negalėjo būti įgytas teisėtomis pajamomis ir sąmoningai, už lėšas, gautas iš teismo nenustatytų šaltinių, jį įsigijo, taip pat <...> nusikaltimas padarytas iš savanaudiškų paskatų, kurio motyvas legalizuoti pinigines lėšas, gautas iš teismo nenustatytų šaltinių <...>“. Teismas, nuteisdamas asmenį, rėmėsi tyrimo metu nustatyta jo nuosavybės teise turimo turto verte – 7 150 000 litų, ir kad kaltinamasis E. K. tam turtui įgyti panaudojo 1 675 554, 20 litų iš nenustatytų šaltinių. Tai leido teismui priimti apkaltinamąjį nuosprendį E. K. atžvilgiu ir už neteisėtą praturtėjimą nuteisti jį 100 MGL (13 000 litų) bauda bei konfiskuoti 1 675 554, 20 litų vertės turto³³.

Įstatymo kūrėjai neabejotinai stengėsi susieti asmens žinojimą su jo turimu turtu ir to turto įgijimo teisėtumu. Toks žinojimas turi būti įrodytas kaltinimo. Tačiau ar tokį subjektyvų žinojimą įrodyti įmanoma be pagrįstų abejonių, aiškinamų kaltininko naudai? Teismų praktika rodo, kad tokio žinojimo pagrindas – byloje nustatytas objektyvus neatitikimas tarp kaltininko turimos nuosavybės ir jo iš teisėtų šaltinių gautų pajamų. Kitoje byloje Vilniaus miesto 2 apylinkės teismo 2011 m. vasario 21 d. baudžiamuoju įsakymu J. K. pripažintas kaltu padaręs nusikaltimą, numatytą BK 189¹ straipsnio 1 dalyje, ir nubaustas 100 MGL (13 000 litų) bauda, konfiskuojant J. K. nuosavybės teise turimą turtą – 31 100 JAV dolerių, kaip nusikalstamos veikos rezultatą. Teismas konstatavo, kad „Kaltinamasis J. K. 2010-12-22 nuosavybės teise turėjo didesnės vertės nei 500 minimalių gyvenimo lygių turtą – pinigines lėšas 31 100 JAV dolerių (ekvivalentas litais – 81 631, 28 Lt) grynaisiais pinigais, žinodamas, kad šios piniginės lėšos negalėjo būti įgytos teisėtomis pajamomis, ir šiuos pinigus laikė AB „SEB“ banko skyriaus patalpose įrengtame seife <...>“³⁴. Kaltinamasis prisipažino esąs kaltas, kad kratos metu banko seife rasti pinigai priklauso jam, kaip fiziniam asmeniui, šios lėšos gautos neteisėtu būdu, jis atsisakęs įvardyti lėšų gavimo šaltinius, minėtus pinigus jis įgijo laikotarpiu nuo 2010-03-01 iki 2010-11-24, tačiau jų įgijimo negalės pagrįsti jokiais dokumentais, jis prisipažino žinojęs, „kad šios piniginės lėšos negalėjo būti įgytos jo teisėtomis pajamomis“. Teismas, paneigdamas neiškeltas, tačiau galimas abejones dėl asmens žinojimo, be kita ko, nustatė, kokias sąskaitas J. K. Lietuvoje veikiančiuose bankuose turėjo, kad J. K. sąskaitose nebuvo lėšų judėjimo ir nebuvo išgryninami pinigai, per dešimtį metų iki veikos asmuo Lietuvoje veikiančiuose bankuose nebuvo atlikęs jokių valiutos keitimo (viršijančių 6000 eurų) operacijų. Nuteisimas buvo įmanomas dėl kaltininko pozicijos – asmuo prisipažino. Tačiau vertinant teismo aprašomus įrodymus akivaizdu, kad asmeniui neigiant kaltę ir pateikiant kokių nors turtą pagrindžiančių duomenų situacija galėtų iš esmės keistis. Taigi, vertinant teismų sprendimus matyti,

33 Vilniaus miesto apylinkės teismo baudžiamoji byla Nr. 1-50-296/2013.

34 Vilniaus miesto 2 apylinkės teismo baudžiamasis įsakymas baudžiamojoje byloje Nr. 1-290-387/2011.

kad asmens *žinojimas* grindžiamas išoriniais, objektyviais duomenimis (pajamomis, ankstesniu turtu, fiksuotomis finansinėmis operacijomis). Konstitucinis Teismas kol kas nenustatė akivaizdaus normos prieštaravimo Konstitucijai, palikdamas neteisėto praturtėjimo sudėties klausimus spręsti bendrosios kompetencijos teismams.

Taigi praktinė išvada tokia: jei egzistuoja turtas (1), faktiškai ir teisiškai priklausantis konkrečiam asmeniui, (2) ir turtas neturi jokių objektyvių pagrindimo šaltinių (dokumentinių ar faktinių), ir pats asmuo niekaip negali jo pagrįsti (3), teisėtos asmens pajamos, kurios iki tol deklaruotos, užfiksuotos sąskaitose, patvirtinamos teisėtais, neapsimestiniais sandoriais, ir nėra jokių trečiųjų asmenų teisių į tą turtą, (4) teismas *tokiu ir tik tokiu* atveju gali manyti kaltininką neteisėtai praturtėjus. Ir priešingai, jei nurodytoje įrodymų grandinėje yra kokia nors abejonė, pagrindimas, trečiųjų asmenų tikėtini paaiškinimai, sandoriai, paskolų rašteliai ar kiti „trečiųjų asmenų pateikti rašytiniai patvirtinimai“³⁵, abejonės dėl turto nusikalstamos kilmės gali likti nepaneigtos. Kaip pažymėta teisėsaugos institucijų atstovų, aptarusių neteisėto praturtėjimo tyrimą su Prezidente, būtent tokie rašteliai, sutartys dėl turto įgijimo ar perleidimo su trečiųjų, ne Europos Sąjungos šalių piliečiais ir būna turto pateisinimo būdas³⁶. Papildomos, tačiau svarbios aplinkybės, kurios teismui leistų daryti išvadą apie neteisėtą praturtėjimą, būtų byloje užfiksuotas esamo turto aiškus neproporcingumas asmens (ir jo šeimos, namų ūkio) pajamoms ir visiškas kaltininko negalėjimas to paaiškinti ikiteisminio tyrimo metu ir teismui, akivaizdus gyvenimas ne pagal pajamas, vadinamasis „nusikalstamas gyvenimo būdas“ (*criminal lifestyle*)³⁷.

Reikia pripažinti, kad tik dalis 189¹ straipsnio formuluotės, susijusios su asmens žinojimu, yra aiški ir gali būti įrodyta, jei yra akivaizdžių įrodymų, kad asmuo įgijo turtą būdamas aiškiai neturtingas, jam tas turtas perduotas kito asmens be ekvivalento ar deramo pagrindo. Tačiau dalis, nurodanti „turėjimą ir galėjimą žinoti“, paini ir dviprasmiška. Kaip išeitis iš susidariusios situacijos, manau, būtų racionalus siūlymas grįžti prie įstatymo sistemos ir įstatymo dispozicijoje panaikinti keleriopai interpretuojamą alternatyvų požymį „arba turėdamas ir galėdamas žinoti“³⁸. Kadangi didelė neteisėto praturtėjimo įrodinėjimo problemos dalis susijusi su įrodinėjimo našta ir prokuroro veikla, papildomas normos aiškumas būtų naudingas inkriminuojant, o po to įrodinėjant nusikalstamos veikos faktą ir kaltininko tyčią. Naujas kriminalizavimas sudrebinio tradicinę kaltės bei kaltumo įrodinėjimo sistemą baudžiamojoje teisejoje, įspau-

35 Gyventojų turto deklaravimo įstatymo 4 straipsnio 2 dalis numato galimybę deklaravusiam asmeniui pagrįsti deklaruoto turto įsigijimo šaltinius „<...> sandorius patvirtinančiais dokumentais, kitais juridinę galią turinčiais dokumentais arba *trečiųjų asmenų rašytiniais patvirtinimais*“. Tokia nuostata sudaro galimybes patvirtinti lėšas abejotinais šaltiniais, kurių tikrumo patikrinti neįmanoma. Lietuvos Respublikos gyventojų turto deklaravimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 1996, Nr. 50-1197; 2003, Nr. 123-5583.

36 Siekiant išvengti šios spragos Lietuvos Respublikos Seime registruoti įstatymų projektai (Nr. XIIP-248, XIIP-249, XIIP-250), kurie numato įpareigojimą asmenims, sudarantiems sandorius dėl akcijų pirkimo, vekselių išdavimo, paskolų, viršijančių 50 000 litų, tvirtinti notariškai. Tačiau kaip atkreipia dėmesį skeptikai, tokias operacijas išskaidžius į keletą atskirų mažesnių, šis reikalavimas nebūtų taikomas.

37 Winch, D. May 2006. Confiscation and 'Criminal life style'. Accounting Evidence Ltd. [interaktyvus]. 2006 [žiūrėta 2012-10-12]. <www.accountingevidence.com>.

38 Tokią poziciją palaiko šiuo klausimu pasisakęs O. Fedosiukas. Fedosiuk, O., *supra* note 17, p. 12–23.

dė teismus į kampą įrodyti sudėtį ir nustatyti kaltę nesant nei tinkamos teorijos, nei atitinkamos praktikos. Tačiau senų tradicijų palikimas likimo valiai, kol susiformuos naujosios, vargina proceso dalyvius, švaisto lėšas bei laiką. Todėl įstatymas turėtų būti tobulinamas.

Neteisėto praturtėjimo norma suformuluota taip, kad gali būti taikoma savarankiškai, be sutapties su kitais savanaudiškais nusikaltimais, iš kurių kaltininkas turtą įgijo. Turtas (nusikaltimo dalykas), kaltininko turimas nuosavybės teise, jokiais išoriniais požymiais nesiskiria nuo turto, įgyto teisėtai. Nesant žinių apie kitas nusikalstamas veikas (kyšininkavimą, kontrabandą, dokumentų klastojimą, apgaulingą buhalterinę apskaitą, radinio pasisavinimą, intelektinės nuosavybės pažeidimus, pan.), tai neatima galimybės traukti atsakomybės asmenį už neteisėtą praturtėjimą. Tokią poziciją palaiko ir teismų praktika: E. K. nuteistas teismui „sprendžiant, jog neteisėto praturtėjimo įstatymo norma nereikalauja, kad būtų įrodyta tokių pajamų kilmė, jų įgijimo būdas ir t. t.“ Suprantama, jei nustatoma, kad kaltininkas padarė savanaudišką nusikaltimą ir dėl to neteisėtai praturtėjo, šio nusikaltimo įrodymas palengvintų neteisėto praturtėjimo įrodinėjimą.

Tačiau E. K. byla pateikė ne vien pavyzdį, kaip neteisėtas praturtėjimas vertinamas teismo baudžiamąja tvarka, bet ir tam tikrų paradoksų, abejonių dėl paties kriminalizavimo naudos. Nors E. K. buvo inkriminuota nuosavybės teise turint 7 150 000 litų vertės turto, teismas jį nuteisė už neteisėtą praturtėjimą – didesnės negu 500 MGL vertės turto turėjimą – 100 MGL (13 000 litų) bauda ir nusprendė konfiskuoti turto už 1 675 554 litų. Nustatyta, kad E. K. teisėtais būdais uždirbo vos kelis šimtus tūkstančių litų (darbo užmokestis, pajamos iš patalpų nuomos), aiškiai nepakankamų visam turtui įsigyti, o kitai turto daliai įsigyti buvo paėmęs paskolas. Tačiau tai, kad šių paskolų grąžinimas gali būti dengiamas grynaisiais mažomis sumomis (plg. mėnesinės įmokos) iš nusikalstamu būdu gaunamo turto, į jokią teisinę vertinimą nepatenka. O juk ir pačios paskolos gali būti paimamos dėl akių, siekiant apsimesti nepakankamai turtingu turtą įgyti. Manau, čia ir slypi plataus užmojo kriminalizuoti neteisėtą praturtėjimą „spindesys ir skurdas“: norma, nors ir būdama „plati“, yra labai ribota teisiniu požiūriu, norint pritaikyti ją tinkamai, teismui priimti nuosprendį be jokių pagrįstų abejonių, nepažeidžiant asmenų teisių, kartu apsaugant viešąjį interesą.

4. Kai kurie neteisėto praturtėjimo procesiniai ir įrodinėjimo aspektai. Turto deklaravimas ir finansiniai atskaitos mechanizmai įrodinėjant

Sprendžiant, ar neteisėtas praturtėjimas kaip nusikalstama veika nepažeidžia fundamentalų principų, akcentuojama materialioji teisė, ir ne visada skiriamas deramas dėmesys baudžiamajam procesui. Tačiau būtent tyrimo ir įrodinėjimo procesas, jo principai, kokybė bei sklandumas lemia teisėtumą, tinkamą visuomenės interesų ir žmogaus teisių apsaugą.

Kaip pažymi problemos tyrinėtojai, Jungtinių Tautų konvencijoje prieš korupciją neteisėtas praturtėjimas numatytas kaip kriminalizuotina veika, tačiau kol kas nedaug

valstybių šią veiką kriminalizavo, o to padaryti neskubama ypač dėl procesinių problemų – galimų sąžiningo ir teisėto proceso reikalavimų pažeidimų³⁹. „Pagrindinis sunkumas – rasti būdus įgyvendinti Konvencijos 20 straipsnį išlaikant tinkamą teisinį balansą tarp kaltinamojo neteisėtai praturtėjus teisių ir visuomenės teisės atgauti kažkieno neteisėtai įgytas vertybes.“⁴⁰ Problema ypač aktuali tarptautiniu mastu, kai trečiojo pasaulio šalių lyderiai pasisavina milžiniškus savo šalių turtus, juos perveda į užsienio šalių bankus, disponuoja pasisavintomis lėšomis per statytinius⁴¹. Tačiau problema taip pat aktuali ir nacionaliniu aspektu, nūdienos Lietuvoje.

Stengiantis užkardyti neteisėtą praturtėjimą ir „suduoti smūgį“ korupcinėms veikoms, buvo kuriama priemonių visuma, kuri apimtų turto konfiskavimo reformą, išplėstinį turto konfiskavimą, neteisėtą praturtėjimą kaip savarankišką sudėtį⁴². Šios reformos metu, prie kurios ištakų teko prisidėti ir šio straipsnio autoriui, buvo siūloma pildyti ir Baudžiamojo proceso kodeksą, kaip būtiną procedūrinį mechanizmą, užtikriniantį materialinių normų įgyvendinimą. Taip Baudžiamojo proceso kodekse atsirado 170¹ straipsnis⁴³. Nors šis straipsnis įpareigoja prokurorą proceso metu imtis priemonių konfiskuotino turto suradimui ir galimam konfiskavimui užtikrinti, jis tiesiogiai įpareigoja prokurorą nustatyti, ar asmuo nėra nusikalstam veika neteisėtai praturtėjęs. Iki tol prokuroro pagrindinis rūpestis buvo atskleisti nusikalstamą veiką ir ją ištirti (BPK 1, 2 straipsniai).

Nors Baudžiamojo proceso kodekso 170¹ straipsnis neapima neteisėto praturtėjimo, tyrimo ėmimasis turto atžvilgiu susijęs ir su neteisėtai įgyto turto nustatymu, ir jo kiekiu, rūšimi, priklausomybe. Naujai įsigaliojusio Kriminalinės žvalgybos įstatymo 4 straipsnio 5 punktas įtvirtina vieną iš kriminalinės žvalgybos uždavinių – „daiktų, pinigų, vertybinių popierių, kito turto, susijusio su nusikalstamų veikų padarymu, paiešką“⁴⁴. Taigi, teisėsaugai įtvirtinta pareiga ir sudarytos galimybės įvairiais būdais ieškoti turto,

39 Perdiel-Vaisserie, M., *supra* note 18, p. 1.

40 Perdiel-Vaisserie, M., *supra* note 18, p. 1. Teisės, teisingumo ir socialinio tikslingumo prioritetų klausimas visuomet svarbus, ypač kai tradiciniai teisiniai būdai problemos spręsti nepajėgūs. Tokių prioritetų klausimas hipotetinis – kas svarbiau – ar žmogaus teisės, ar visos visuomenės suinteresuotumas – tačiau aiškaus atsakymo nėra. Panaši problema nuolatos kyla taikant netradicinius nusikaltimų tyrimo metodus – nusikaltimo imitavimą, tarnautojų lojalumo patikrinimą (kai jiems sudaromos situacijos ir žiūrima, ar jie nenusikals). Tokių prioritetų klausimu doktriną paprastai formuoja Konstitucinis Teismas, nubrėžiantis daugmaž neginčytinas gaires tolesnei teisėkūrai ir teisės taikymui, pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos operatyvinės veiklos įstatymo 2 straipsnio 12 dalies, 7 straipsnio 2 dalies 3 punkto, 11 straipsnio 1 dalies ir Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 198¹ straipsnio 1 bei 2 dalių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 39-1105.

41 Worldbank. Stolen asset recovery. Towards a global architecture for asset recovery [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-13]. <http://star.worldbank.org/star/sites/star/files/Global%20Architecture_Conference%20Report.pdf>.

42 Specialiųjų tyrimų tarnybos, Generalinės prokuratūros, Teisingumo, Vidaus reikalų ministerijų atstovų darbo grupė, rengusi įstatymų pataisas, vėliau šios pataisos papildytos Prezidento kanceliarijoje ir Seime.

43 Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 91, 94, 151, 198, 199, 212, 216, 238, 254, 279, 283, 303, 327, 342, 357, 361, 421 straipsnių pakeitimo ir papildymo ir kodekso papildymo 170¹, 199¹ straipsniais įstatymas. *Valstybės žinios*. 2010, Nr. 145-7440.

44 Lietuvos Respublikos kriminalinės žvalgybos įstatymas. *Valstybės žinios*. 2012, Nr. 122-6093; 133-6760.

kurio atžvilgiu galima inicijuoti neteisėtą praturtėjimo tyrimą, vėliau ir konfiskavimą. Iki šių naujovių įdiegimo įstatymuose turto klausimai dažniausiai likdavo šešėlyje, o nusikalstamu būdu įgyto, konfiskuotino turto paieška sudarė savarankišką tyrimo kryptį⁴⁵, kuriai nebuvo skiriamas pakankamas dėmesys (jei išvis buvo skiriamas).

Aktualūs procesinio pobūdžio klausimai, susiję su neteisėto praturtėjimo įrodinėjimu, apima nekaltumo prezumpcijos galimų pažeidimų problemą, teisės neliudyti prieš save pažeidimą ir įrodinėjimo pareigos kaltinamajam perkėlimą, įrodymų kiekio bei apimties problemą, kitas problemas. Su šiomis problemomis jau susidūrė ir teismų praktika – Vilniaus miesto 1 apylinkės teismas kreipėsi į Konstitucinį Teismą, prašydamas ištirti, ar BK 189¹ straipsnis neprieštarauja nekaltumo prezumpcijos principui, konstituciniam teisinės valstybės principui, nes, teismo nuomone, be kitų neaiškių klausimų, yra neaiškus „nusikalstamos veikos įrodinėjimo procesas: ikiteisminio šios veikos tyrimo pradžia esą pakanka nustatyti, kad asmuo turi didesnės negu 500 MGL (65 000 Lt) vertės turtą, o vėliau, ikiteisminio tyrimo metu esą nustatoma, ar tas asmuo galėjo turėti teisėtų pajamų šiam turtui įsigyti. <...> Jeigu asmuo, traukiamas atsakomybėn siekdamas išvengti atsakomybės turėtų atskleisti tų pajamų apskaitą reglamentuojančių normų pažeidimų aplinkybes <...> ir taip būtų netiesiogiai verčiamas duoti parodymus prieš save <...>“. Konstitucinis Teismas tokius argumentus atmetė, nes jie nepagrindžia nuomonės, kad gali būti pažeidžiamas nekaltumo prezumpcijos principas, verčiama duoti parodymus prieš save, savo šeimos narius ar artimuosius giminaičius⁴⁶.

Teisinių nuomone, nekaltumo prezumpcijos pažeidimas galimas atsižvelgiant į pačią nusikalstamos veikos sąvoką – BK 189¹ straipsnis numato atsakomybę už „turėjimą“, ne kokius nors aiškiai neteisėtus veiksmus. *Turėjimas* nėra kažkas bloga, o tik asmens santykis su turtu. Taigi, vien formuluojant nusikaltimą kaip „turėjimą“ jau esą suponuojamas kaltumas. Tačiau reikia sutikti, kad nekaltumo prezumpcija nėra abstrakti ir absoliuti. Kad ši prezumpcija įrodinėjant neteisėtą praturtėjimą nebūtų pažeidžiama, svarbiausia yra tai, kad kaltinimo našta tenka prokurorui (valstybei, kaltimui), o ne kaltinamam neteisėtu praturtėjimu asmeniui. Tai, kad asmuo kaltinamas neteisėtu praturtėjimu, nereiškia, kad kaltinimas pasitvirtins: kaltinimas nepasitvirtina savaime, be aktyvaus kaltintojo vaidmens. Jei įrodinėja prokuroras, nėra jokio įrodinėjimo naštos perkėlimo ar nekaltumo prezumpcijos pažeidimo. Jei įrodinėjama kryptingai, remiantis leistiniais įrodymais, nekaltumo prezumpcija gali būti paneigta. Todėl rungtyniškas ir sąžiningas procesas turi pakankamai būdų išspręsti nekaltumo prezumpcijos pažeidimo problemą. Atmestina ir tai, kad BK 189¹ straipsnis pats savaime suponuoja pareigą įrodinėti turto teisėtumo kilmę. Kaip pažymima autorių, nagrinėjančių žmogaus teisių problematiką baudžiamajame procese, Europos Žmogaus Teisių Teismas yra konstatavęs, kad prezumpcija nepažeidžiama tais atvejais, kai įrodinėjimo našta tenka kaltintojui, o prezumpcijos paneigimas yra teismo tyrimo dalykas⁴⁷.

45 Paužaitė, R. Iš nusikalstamos veikos gautas turtas kaip konfiskuotino turto rūšis. *Socialinių mokslų studijos*. 2009, 4(4): 205.

46 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo sprendimas, *supra* note 23.

47 Perdiel-Vaisserie, M., *supra* note, p. 2.

Negalima sutikti su nuomone, kad asmuo siekdamas išvengti atsakomybės už neteisėtą praturtėjimą bus *priverstas teisintis*, o jo pasiteisinimas ir parodymai atskleis veikas, kurias jis buvo padaręs, kurios iki tol nebuvo žinomos (pvz., mokesčių slėpimas, buhalterinės apskaitos pažeidimai) ir už kurias grės baudžiamoji atsakomybė. Remiantis Konstitucinio Teismo išaiškinimu, BK 189¹ straipsnis nenumato tyrimo procedūros, neatima galimybės atsisakyti duoti parodymus prieš save ar savo artimuosius. Kaip rodo praktika, minėtoje byloje kaltinamasis E. K. atsisakė duoti parodymus iš kokių lėšų įgytas jo 7 150 000 litų vertės turtas.

Turto deklaravimas ir finansiniai atskaitos mechanizmai neteisėto praturtėjimo požiūriu. Kaip rodo naujausios praktikos pavyzdžiai (žr. aukščiau), įrodyti neteisėtą praturtėjimą galima nustačius, kiek asmuo praturtėjo teisėtai. Visa tai, ką jis uždirbo ar įgijo iš teisėtų šaltinių, yra teisėta. Atitinkamai, kiek asmuo praturtėjo teisėtai, gali padėti nustatyti turto ir pajamų deklaravimas. Deja, šiuo metu Lietuvoje nėra privalomos turto ir pajamų deklaravimo tvarkos, didesnioji dalis Lietuvos gyventojų nėra įstatymo įpareigoti deklaruoti turtą, o nesant visuotinio privalomo turto ir pajamų deklaravimo sistemos beveik neįmanoma nustatyti, kokios tikslios vertės turtą pilietis turi. Lietuvos Respublikos valstybės kontrolės duomenimis, šiuo metu „esamas turto ir pajamų deklaravimas nesudaro sąlygų tam, kad būtų pasiekti tarptautinėje praktikoje turto ir pajamų deklaravimui keliami tikslai: užkirstas kelias neteisėtam praturtėjimui ir interesų konfliktui, didesnis viešojo administravimo skaidrumas ir visuomenės pasitikėjimas viešuoju sektoriumi, teisingas deklaruojančių asmenų turto ir pajamų pokyčių atspindėjimas“⁴⁸.

Lietuvos gyventojai pajamas deklaruoja nuo 1991 m., turtą – nuo 1996 m. Tam tikrais laikotarpiais buvo nustatytos atskiros pajamų deklaravimo tvarkos konkrečioms gyventojų grupėms (pagal pareigybių sąrašą), atskiroms pajamų rūšims (pajamos brangiam turtui įsigyti). Turtą privaloma deklaruoti nuo 1996 m. atskiroms gyventojų grupėms, 2005 m. įvykdytas vienkartinis visuotinis turto deklaravimas. Valstybės kontrolės duomenimis, 2011 m. pabaigoje turėtą turtą deklaravo 99 tūkstančiai Lietuvos gyventojų, t. y. apie 5 procentus darbingo amžiaus Lietuvos gyventojų (iš 2 015 107 darbingo amžiaus gyventojų). Turtą deklaruoja tik nedidelė gyventojų grupė, o būtent – valstybės tarnyboje dirbantys asmenys ir jų šeimos nariai, kurie sudarė apie 90 procentų visų 2011 m. pabaigoje turėtą turtą deklaravusių gyventojų. Pajamas 2011 m. deklaravo 810 tūkstančių asmenų, t. y. 40 procentų darbingo amžiaus gyventojų⁴⁹. Be to, nežinomas tikslus turtą ir pajamas deklaruoti privalančių gyventojų skaičius, o privalančių deklaruoti pareigybių skaičius nuolat kinta, kai kurios institucijos, kurių darbuotojai privalo deklaruoti turtą, teisės aktais neįpareigosotos teikti Valstybinei mokesčių inspekcijai, įgyvendinančiai deklaravimo procesą, darbuotojų, turinčių deklaruoti, sąrašų⁵⁰; didelis šių institucijų skaičius (2012 m. – 124) bei teisinio reguliavimo netobulumas lemia neefektyvią sistemą. Surenkami duomenys nepakankamai informatyvūs, visuo-

48 Lietuvos Respublikos valstybės kontrolė, *supra* note 13, p. 4.

49 Lietuvos Respublikos valstybės kontrolė, *supra* note 13, p. 7.

50 Lietuvos Respublikos valstybės kontrolė, *supra* note 13, p. 12.

menei neprieinama informacija, kiek ir kokio turto turi viešasis asmuo, kaip šis turtas įgytas, kiek ir iš kokių šaltinių gauta pajamų, nėra apibendrintos ir pasiekiamos informacijos ir apie tai, kokios administracinės nuobaudos pritaikytos ir ar išvis taikomos už neteisingą, neišsamų deklaravimą⁵¹.

Nors turto ir pajamų deklaravimas yra svarbus veiksnys, užkertantis kelią korupcijai, interesų konfliktui, neteisėtam praturtėjimui, šiuolaikinėje Lietuvoje sistema iš esmės veikia bergždžiai. Kaip galima susidaryti nuomonę iš Valstybės kontrolės atlikto audito, deklaravimas kol kas yra vien tuščia rutininė praktika, neturinti ryšio su tikrove. „Tarptautinės praktikos pavyzdžiuose pažymima, kad jei deklaracijų duomenys netikrinami, deklaravimas lengvai gali tapti „tuščiu ritualu“, o sistemoje bus sukaupta informacija, mažai susijusi su realybe ir todėl netinkama naudoti. Todėl svarbu ne vien deklaravimas, bet ir tai, ar deklaracijų duomenų pagrįstumo tikrinimas yra pakankamas.“⁵² Taigi, nesant visuotinio turto ir pajamų deklaravimo, neįmanoma susidaryti vaizdo apie visuomenėje egzistuojantį turto masę ir kiekvieno asmens konkrečiai turimą turtą, o visuotinio deklaravimo klausimas, nors ir buvo svarstytas, liko pamirštas. Įstatymų leidėjas linkęs rinktis selektyvesnį neteisėto praturtėjimo kontrolės būdą – baudžiamąją atsakomybę. Neabejotina, kad neteisėto praturtėjimo kontrolės sistema veiktų efektyviau, jei būtų taikomi mokestiniai, finansiniai, alternatyvūs organizaciniai turto kontrolės mechanizmai⁵³, neteisėtų pajamų kontrolės sistema pirmiausia turėtų būti grindžiama šiais darniais, neformaliai veikiančiais valstybės interesų apsaugos būdais, o ne baudžiamąja atsakomybe.

Išvados

1. Neteisėto praturtėjimo įtvirtinimas Baudžiamajame kodekse – netradicinis įstatymo leidėjo žingsnis, laužantis nusistovėjusias kriminalizavimo taisykles. Tačiau toks žingsnis pateisinamas socialinės kontrolės ir socialinio tikslingumo požiūriu. Neteisėto praturtėjimo, kaip galimos nusikalstamos veikos, kriminalizavimą numato Jungtinių Tautų Organizacijos konvencija prieš korupciją, tokia veika jau numatyta kitų šalių baudžiamuosiuose įstatymuose, todėl turi teisę egzistuoti ir Lietuvos baudžiamajame kodekse. Nors ir nepasižymi sklandžia teisine technika, neteisėtas praturtėjimas negali būti kategoriškai atmetamas, griežtai teigti, kad jo buvimas įstatyme pažeidžia vieną iš pamatinių baudžiamosios teisės nuostatų – *ultima ratio* principą – negalima.

2. Neteisėto praturtėjimo sudėtis pagal aprašytus požymius netradicinė, dėl to kyla sunkumų ją įrodant. Ypatingai keblus klausimas susijęs su kaltės įrodymu, kuri įstatyme aprašyta painiai ir nevienareikšmiškai, su tyčiai nebūdingų požymių nurodymu. Apibrėžimo nevienareikšmiškumas ir su kaltininko žinojimu susijusių požymių formu-

51 Lietuvos Respublikos valstybės kontrolė, *supra* note 13, p. 30.

52 Lietuvos Respublikos valstybės kontrolė, *supra* note 13, p. 19.

53 Mokesčių vengėjus Italijoje gaudo superkompiuteris. *Alfa.lt* [interaktyvus]. Vilnius, 2012 [žiūrėta 2012-09-17]. <[http://www.alfa.lt/straipsnis/14810152/Mokesciu.vengejus.Italijoje.gaudio.superkompiuteris=2012-06-17 15-49/](http://www.alfa.lt/straipsnis/14810152/Mokesciu.vengejus.Italijoje.gaudio.superkompiuteris=2012-06-17%2015-49/)>.

lavimas yra didžiausi sudėties trūkumai, kurie kelia teismų bei teoretikų nuogastavimus. Dėl jų jau buvo pagrindas kreiptis į Konstitucinį Teismą, deja, jis labai aptakiai problemos sprendimo išvengė. Įstatymo neaiškumas yra nepageidautinas dalykas, todėl šiuo požiūriu neteisėto praturtėjimo norma turėtų būti tobulinama, atsisakant poţymio „turėdamas ir galėdamas žinoti“.

3. Neteisėto praturtėjimo įrodinėjimas susijęs ir su proceso problemomis, fundamentalų procesinių principų – nekaltumo prezumpcijos, pareigos kaltinamajam įrodinėti savo nekaltumą perkėlimo, – perţiūrėjimu, tačiau kategoriškai teigti apie šių principų paţeidimus negalima. Nepaisant keblumų, teisėsauga jau įrodė keletą nusikalstamo praturtėjimo faktų, priėmė keletą teismo įsakymų ir apkaltinamąjį nuosprendį. Kol kas sunku apibendrinti praktiką, tačiau kaip matyti iš esamos teismų veiklos, neteisėtą praturtėjimą kai kuriais atvejais (asmuo pats pripaţįsta turtą gavęs iš neteisėtų šaltinių, detalios specialisto išvados apie asmens legalių pajamų ir turto bei faktiškai nuosavybės teise turimo turto santykį) įrodyti galima.

4. Nors neteisėtas praturtėjimas yra įstatymų leidėjo bandymas suvaldyti neteisėtai įgyto turto srautus, saugoti sąţiningai įgyjamos turtinės gerovės principus visuomenėje, tačiau jis neturi būti vertinamas kaip pagrindinė, esminė priemonė spręsti turto apyvartos kontrolės klausimus. Būtina tobulinti mokestinę, finansinę atsakomybę, spręsti klausimą dėl efektyvaus turo ir pajamų deklaravimo sistemos įdiegimo, imtis užsienio valstybėse pripaţintų priemonių, nes baudžiamoji atsakomybė negali išspręsti visų problemų, savaime yra brangus ir dažnai nelabai efektyvus kontrolės įrankis.

Literatūra

- Baranskaitė, A.; Prapiestis, J. Konstitucinės teisingumo ir teisinės santarvės dimensijos baudžiamojoje teisėje. *Lietuvos Respublikos baudžiamajam kodeksui – 10 metų*. Recenzuotų mokslinių straipsnių rinkinys. Vilnius: Registrų centras, 2011.
- Europos Sąjungos Taryba, Komisijos komunikatas Europos Parlamentui ir Tarybai. Pajamos iš organizuoto nusikalstamumo. Užtikrinkime, kad nusikalsti nebūtų pelninga. Briuselis, 2008 m. lapkričio 25 d. 16123/08.
- Fedosiuk, O. Baudžiamoji atsakomybė kaip kraštutinė priemonė (*ultima ratio*): teorija ir realybė. *Jurisprudencija*. 2012, 19 (2).
- Fedosiuk, O. Baudžiamųjų įstatymų prieš neteisėtą pajamas ir korupciją leidyba: tarp gerų siekių ir legitimumo. *Jurisprudencija*. 2012, 19 (3).
- Grinevičiūtė, R. Opera ne už tris skatikus [interaktyvus]. [žiūrėta 2009-01-05]. <<http://www.balsas.lt/naujiiena/231219/opera-ne-uz-tris-skatikus>>.
- Guillermo, J. The Romanian Legal Framework On Illicit Enrichment. American Bar Association Central European and Eurasian Law Initiative (ABA/CEELI) [interaktyvus]. July 2007 [žiūrėta 2012-10-15]. <http://apps.americanbar.org/rol/publications/romania-illegal_enrichment_framework-2007-eng.pdf>.
- Gutauskas, A. Išplėtinis turto konfiskavimas – stebėtinai radikali reforma. *Infolex* [interaktyvus]. [2010-12-21]. <<http://www.infolex.lt/portal/start.asp?act=news&Tema=50&Str=44819>>.
- Įstatymo projekto Nr. XIP- 2344 aiškinamasis rašas [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-15]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=380073&p_query=&p_tr2=2>.

- Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodeksas. *Valstybės žinios*. 1985, Nr. 1-1.
- Lietuvos Respublikos gyventojų turto deklaravimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 1996, Nr. 50-1197; 2003, Nr. 123-5583.
- Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 3, 67, 72, 190 straipsnių pakeitimo ir papildymo ir kodekso papildymo 72³, 189¹ straipsniais įstatymas. *Valstybės žinios*. 2010, Nr. 145-7439.
- Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 91, 94, 151, 198, 199, 212, 216, 238, 254, 279, 283, 303, 327, 342, 357, 361, 421 straipsnių pakeitimo ir papildymo ir kodekso papildymo 170¹, 199¹ straipsniais įstatymas. *Valstybės žinios*. 2010, Nr. 145-7440.
- Lietuvos Respublikos įstatymas dėl Jungtinių Tautų konvencijos prieš korupciją ratifikavimo. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 136-5144.
- Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo sprendimas „Dėl pareiškėjo – Vilniaus miesto 1 apylinkės teismo prašymo ištirti, ar Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 189¹ straipsnis (2010 m. gruodžio 2 d. redakcija) neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Konstitucinė jurisprudencija*. 2012, 2(26).
- Lietuvos Respublikos kriminalinės žvalgybos įstatymas. *Valstybės žinios*. 2012, Nr. 122-6093; 133-6760.
- Lietuvos Respublikos Seime registruoti įstatymų projektai Nr. XIIP-248, XIIP-249, XIIP-250.
- Lietuvos Respublikos valstybės kontrolė. Valsybinio audito ataskaita. Gyventojų turto ir pajamų deklaravimas. 2012 m. spalio 25 d. Nr. VA-P-60-11-14.
- Manadhar, N. Illicit enrichment [interaktyvus]. 2012 [žiūrėta 2012-10-15]. <www.anti-corruption.org/.../Illicit%20Enrichment%20Narayan%20Manandhar%2024Feb2012.doc>.
- Mokesčių vengėjus Italijoje gaudo superkompiuteris. *Alfa.lt* [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-06-17]. <<http://www.alfa.lt/straipsnis/14810152/Mokesciu.vengejus.Italijoje.gaudio.superkompiuteris=2012-06-1715-49/>>>.
- Muzila, L., et al. On the take. Criminalizing Illicit Enrichment to Fight Corrrption. Stolen Asset Recovery Initiative. The World Bank. UNODC [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-15]. <http://star.worldbank.org/star/sites/star/files/on_the_take_criminalizing_illicit_enrichment_to_fight_corruption.pdf>.
- Paužaitė, R. Iš nusikalstamos veikos gautas turas kaip konfiskuotino turto rūšis. *Socialinių mokslų studijos*. 2009, 4(4).
- Perdiel-Vaisserie, M. The accumulation of unexplained wealth by public officials; Making the offence of illicit enrichment enforceable. Anti-corruption resource centre. U4 Brief [interaktyvus]. January 2012 No 1[žiūrėta 2012-10-15]. <www.u4.no, www.asso-sherpa.org>.
- Piesliakas, V. Neteisėtu būdu gautų pajamų konfiskavimas Lietuvos baudžiamojoje teisėje: siekiai ir realybė. *Jurisprudencija*. 2011, 18(2).
- Pikelis, A. Baudžiamosios politikos ir baudžiamųjų įstatymų teisėkūros klausimai. *Lietuvos baudžiamajam kodeksui – 10 metų. Recenzuotų mokslinių straipsnių rinkinys*. Vilnius: Registrų centras 2011.
- Pranka, D. Nusikalstamos veikos ir civilinės teisės pažeidimo atribojimo koncepcija Lietuvos baudžiamojoje teisėje. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2012.
- Seimo kanceliarijos Teisės departamento išvada projektui XIP-2344 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-15]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=380760>.
- Švedas, G. Veikos kriminalizavimo kriterijai: teorija ir praktika. *Teisė*. 2012, 82.
- Veršekys, P. Nusikalstamos veikos sudėties požymio samprata ir ją lemiantys veiksniai. *Teisė*. 2012, 82.
- Vilniaus miesto 2 apylinkės teismo baudžiamasis įsakymas baudžiamojoje byloje Nr. 1-290-387/2011.
- Vilniaus miesto apylinkės teismo baudžiamoji byla Nr. 1-50-296/2013.

Winch, D. Confiscation and Criminal life style. Accounting Evidence Ltd. [interaktyvus]. May 2006 [žiūrėta 2012-10-15]. <www.accountingevidence.com>.

Worldbank. Stolen asset recovery. Towards a global architecture for asset recovery [in-

teraktyvus]. [žiūrėta 2012-10-15]. <http://star.worldbank.org/star/sites/star/files/Global%20Architecture_Conference%20Report.pdf>.

ILLICIT ENRICHMENT AS A CRIME ACCORDING TO THE CRIMINAL LAW OF LITHUANIA: ORIGINS, PROBLEMS OF CRIMINALIZATION, IMPLEMENTATION AND PERSPECTIVES

Laurynas Pakštaitis

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. *Recent developments in criminal legislation of the Republic of Lithuania among other significant novelties include the criminalization of illicit enrichment as criminal offence. Such offence presents new legal instrument for the law enforcement in dealing with individuals who acquire property in doubtful ways. The crime of illicit enrichment is rather a novelty within the context of criminal legislation. Such novelty was largely based upon the requirements of United Nations Convention against Corruption, which stipulates the implementation of such legal measure. According to the article Twenty of the convention, "Subject to its constitution and the fundamental principles of its legal system, each State Party shall consider adopting such legislative and other measures as may be necessary to establish as a criminal offence, when committed intentionally, illicit enrichment, that is, a significant increase in the assets of a public official that he or she cannot reasonably explain in relation to his or her lawful income". While the convention was undoubtedly major factor for making grounds for said developments the need to widen the scope of confiscation of property and impound illegally acquired wealth were the driving forces behind the political will to support amendments to the Criminal Code.*

At same time the new offence of illicit enrichment presents significant challenges for the investigative bodies with the prosecution as well as the courts establishing such offences. First and foremost, the techniques of criminalization and legal wording of the offence are new and do not go well with the established principles of criminalization. Unnatural features of the corpus of the crime listed in the code (article No. 189¹ of the Criminal Code of Lithuania) involve criminal act lacking attributes illegitimacy, complications regarding guilt of the accused. In addition, doubts and questions regarding the fundamental principles of criminal procedure, due process concerns, and problems of the balance of the rights of the accused with the right of the society to recover illicitly acquired wealth. The relationship of illicit enrichment to other criminal acts committed by the same accused is also of a great importance in establishing sources of such enrichment.

As for the time of submission of present article, one hundred and seven interrogations on the illicit enrichment were on and lasting while only three simplified judgments and one

proper court sentence were passed. The reasons for such slow implementation of the law are the ambiguities of the definition of law, as well as limitations of regulations, insufficiencies in asset declaration systems, lack of theoretical background and complete absence of court practice on such cases. Two of the existing convictions are analyzed from the point of view of establishment of guilt, the evidence set in the case, the grounds of adequacy of such convictions. The examples presented give basis to judge the adequacy of the new law an opportunity to predict the future rulings of the courts. Necessity of the improvements of the law becomes quite obvious on the basis of the analysis. Strong criticisms, various scientific suggestions on the improvements of the regulations, namely on the constitution of guilt, wording of the criminal act are presented by the author.

Keywords: *illicit enrichment, illicit enrichment in Lithuania, criminal responsibility, Criminal Law of Lithuania.*

Laurynas Pakštaitis, Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Baudžiamosios teisės ir proceso instituto docentas. Mokslinių tyrimų kryptys: baudžiamosios teisėkūros problemos, nepilnamečių baudžiamoji atsakomybė, korupcinės nusikalstamos veikos ir jų tyrimas, kyšininkavimo nusikaltimai.

Laurynas Pakštaitis, Mykolas Romeris University, Faculty of Law, Institute of Criminal Law and Procedure, Associate professor. Research interests: problems of criminal legislation, criminal responsibility of juveniles, crimes of corruption and investigation of corruption offences, bribery crimes.